

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА
И ПЕРСПЕКТИВЕ
РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXXV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 40

COMMITTEE FOR THE STUDY OF THE LIFE
AND CUSTOMS OF THE ROMA

PRESERVATION, SAFEGUARDING
AND PROSPECTS OF THE ROMANI
LANGUAGE IN SERBIA

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON OCTOBER 20–21, 2016

Accepted for publication at the 6th Session of the Department of Social Sciences,
held on June 1, 2018, after being reviewed by Academicians *Tibor Varady*, Professors
Ranko Bugarski, *Dragoljub B. Đorđević*, *Ivana Vučina Simović*, *Ana Jovanović*, *Maja*
Miličević Petrović, *Dragan Todorović*, *Sanja Zlatanović*, PhD, *Stana Ristić*, PhD,
Mirjana Mirić, PhD

E d i t o r s

Academician TIBOR VARADY
BILJANA SIKIMIĆ, PhD

B E L G R A D E 2 0 1 8

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 40

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА И ПЕРСПЕКТИВЕ РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА

ОДРЖАНОГ 20–21. ОКТОБРА 2016.

Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука 1. јуна 2018. године
на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, професора *Ранка Бугарског*,
Драгољуба Б. Ђорђевића, *Иване Вучина Симовић*, *Ане Јовановић*, *Маје Милчевић*
Петровић, *Драгана Тодоровића*, др *Сање Златановић*, др *Стане Ристић*, др
Мирјане Мирић

У р е д н и ц и

академик ТИБОР ВАРАДИ

др БИЉАНА СИКИМИЋ

Б Е О Г Р А Д 2 0 1 8

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Коректура
Невена Ђурђевић

Технички уредник
Никола Стевановић

Тираж
300 примерака

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности 2018

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i> – Тибор Варади, Биљана Сикимић	7
Горан Башић, <i>Право на службену употребу језика националних мањина у Републици Србији</i> – – <i>перспективе ромског</i>	13
Goran Bašić, <i>The right to official use of languages of national minorities in the Republic of Serbia</i> – – <i>Prospects of Romani</i>	30
Баја Лукин Сaitовић, <i>Ромски језик:</i> <i>актуелни процеси стандардизације у Србији</i>	31
Baja Lukin Saitović, <i>Romani: Current standardization processes in Serbia</i>	44
Ljatif Demir, <i>Romski jezik u 21. stoljeću: u labirintu varijeteta ili novim putem ka (re)standardizaciji</i>	45
Ljatif Demir, <i>Romani language in 21st century: the Labyrinth of Varieties or the new road toward (re)standardization</i>	65
Marcel Courthiade, <i>Consolidating the standardization of the Rromani language – past, present, future, in respect of dialectal diversity while granting easy worldwide communication in mother tongue</i>	67
Марсел Куртијаде, <i>Консолидација стандардизације ромског језика – прошлост, садашњост, будућност уз поштовање дијалекатског диверзитета и омогућавање једноставне комуникације на матерњем језику широм света</i>	105
Хедина Тахировић-Сијерчић, <i>Могућности очувања лингвистичке виталности ромског језика</i>	111
Hedina Tahirović-Sijerčić, <i>Possibilities for preserving the Romani language vitality</i>	130

Игор Лакић, <i>Ромски језик у Црној Гори – стање и перспективе</i>	131
Igor Lakić, <i>Romani language in Montenegro – state of art and perspectives</i>	141
Вера Клопчић, <i>Положај и употреба ромског језика у систему образовања и у медијима у Словенији</i>	143
Vera Klopčič, <i>The position and use of the Romani language in the education system and in the media in Slovenia</i>	154
Јелена Филиповић, Јулијана Вучо, <i>Зашто немамо српско-ромску билингвалну наставу у школама у Србији: у прилог поимању адитивне билингвалне наставе као друштвеног капитала</i>	155
Jelena Filipović, Julijana Vučo, <i>Why don't we have Serbian-Romani bilingual education in Serbia: towards an additive bilingual education as social capital</i>	174
Masako Watabe, <i>The NooJ Approach of Automatic Language Processing as a Tool for Systematization of Rromani Grammar in Both Description and Formal Teaching</i>	175
Масако Ватабе, <i>NooJ приступ аутоматској језичкој обради као алатка за систематизацију ромске граматике у опису и формалној настави</i>	201
Свенка Савић, <i>Корпус(на) лингвистика и ромологија у Србији</i>	203
Svenka Savić, <i>Corpus Linguistics and Romology in Serbia</i>	223
Светлана Ћирковић, <i>Савремена лингвистичка истраживања ромских говора у Србији</i>	229
Svetlana Ćirković, <i>Contemporary linguistic research of Romani language in Serbia</i>	251
Љубица Ђурић, <i>Ромолошка лексикографија у Србији: стање и доступност</i>	253
Ljubica Đurić, <i>Romani lexicography in Serbia: state of the art and availability</i>	270
Рајко Ђурић, <i>Ромски модални глаголи, нека отворена питања</i>	271
Rajko Đurić, <i>Romani modal verbs – some open questions</i>	282
Биљана Сикимић, <i>О говору београдских Рома крајем 19. века: Дејвид МекРичи</i>	283
Biljana Sikimić, <i>On Belgrade Roma vernacular at the end of the 19th century: David MacRitchie</i>	308
Анамарија Сореску Маринковић, <i>Панчевачки Роми Габори: вера и језик вере</i>	309
Annemarie Sorescu-Marinković, <i>Gabori Roma of Pančevo: Faith and the language of faith</i>	326

ПРЕДГОВОР

Српска академија наука и уметности и њен Одбор за проучавање живота и обичаја Рома Одељења друштвених наука на скуповима и трибинама посвећеним Ромима редовно се баве и питањима ромског језика и језика Рома. Тако је у тематским зборницима радова, почевши од 1992. године до данас, увек било места за лингвистичке студије или студије које су се из угла других хуманистичких дисциплина на неки начин дотицале и лингвистичких тема. Зборник радова *Очување, заштита и перспективе ромског језика у Србији* – у целини је посвећен ромском језику и први је такав у издањима Одбора.

У првом објављеном зборнику Академијиног Одбора за проучавање живота и обичаја Рома *Развитак Рома у Југославији. Проблеми и тенденције* (М. Мацура, ур.) (Београд: САНУ, 1992) објављене су лингвистичке студије Марсела Куртијадеа, Јанардан Синга Патаније и Шаипа Јусуфа. У следећем по реду зборнику *Друштвене промене и положај Рома* (М. Мацура, А. Митровић, ур.) (Београд: САНУ, 1993), није било лингвистичких радова.

Зборник *Цигани/Роми у прошлости и данас* (М. Мацура, ур.) (Београд: САНУ, 2000), објавио је радове са трећег по реду ромолошког скупа, одржаног 1996. Овај зборник садржи посебно поглавље посвећено теми „Језик и образовање“, у оквиру које су и две лингвистичке студије: Трифуна Димића и Ибрахима Османија. Уводну реч за зборник написао је лингвиста Павле Ивић (стр. 5–7). Два кључна питања која ова студија покреће и сада су, после више од двадесет година, актуелна у савременој ромологији. Први став Павла Ивића тиче се стандардизације ромског језика и имплицитно указује на званичан став лингвиста у Србији крајем 20. века:

Учење стандардног ромског, који неизбежно мора садржати мноштво импровизованих речи из цивилизацијске и апстрактне сфере, стављаће

сваког појединца пред озбиљан задатак, знатно тежи од учења стандардног језика средине, који се не мора посебно савладавати, него се, пошто испуњава човеково окружење, из њега неосетно упија у човека. (...) Ромски језик је од свих језика најмање подесан за амбициозну, друштвено релевантну стандардизацију. Нема изгледа да би неки ромски стандардни језик, било општи или регионални, могао постати заједнички комуникациони медиј Рома у Европи, или у некој европској земљи. (...) Бојим се да би наметање неког ромског стандардног језика у школама могло само отежати ионако не баш једноставан процес школовања ромске деце.

Лингвистичка ромологија, бележи даље Павле Ивић, веома је захвално поље истраживања: она од истраживача захтева вансеријска знања која превазилазе оквире опште и посебне лингвистике, њој се као науци предвиђа лепа будућност. Друго питање тицало се односа дијалеката и стандарда:

Управо оне околности које отежавају његову стандардизацију чине га фасцинантним предметом лингвистичких истраживања. Када наука буде располагала подробним описима свих ромских дијалеката, то ће омогућити да се утврде њихове сличности и разлике, да се реконструишу путеви и донекле хронологија њиховог гранања. (...) једном речју, за лингвистичка проучавања језичка ситуација европских Рома остаће елдорадо.

После скоро десетогодишње паузе, следећи зборник у овом низу *Друштвене науке о Ромима у Србији* (Београд: САНУ, 2007) објављује и радове нове генерације лингвиста – Биљане Сикимић, Светлане Ћирковић и Мирјане Мандић. У још једном зборнику са скупа *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (Београд: САНУ, 2012) већ у наслову се појављује „језик“ као једна од основних тема, па садржи и четири лингвистичка рада: Игора Лакића, Биљане Сикимић, Петра Радосављевића и Анамарије Сореску Маринковић, ови радови се тичу како ромског језика, тако и румунског којим говоре Бањаша. У зборнику *Прилози стратегији унапређења положаја Рома* (Т. Варади, Д. Б. Ђорђевић, Г. Башић, ур.) (Београд: САНУ и Заштитник грађана Републике Србије, 2014), рад о румунофоним Бањашима објављује Анамарија Сореску Маринковић. У зборнику *Роми Србије у XXI веку* (Т. Варади, ур.) (Београд: САНУ, 2018), могу се наћи и лингвистички радови Марсела Куртијадеа (о стандардизацији ромског језика) и Биљане Сикимић (о спорном идентитету Ковача у Санџаку).

Тек радови настали у 21. веку отварају питање изједначавања ромског језика и језика којим говоре Роми, што даље, са своје стране, отвара још једно широко дискутовано питање – ко су све Роми у Србији и које све језике говоре као свој први и други језик (будући

да постоји широко прихваћен став, како у академској заједници, тако и међу ромским активистима, да су сви Роми у Србији – двојезични). Ситуација је у пракси ипак сложенија: двојезични или вишејезични су сви Роми осим оних који су већ напустили ромски језик, било да су у питању целе заједнице или само поједине породице.

Сви ови радови, мада садрже вредне научне увиде, у целини узевши ипак не дају репрезентативну слику о стању ромског језика у Србији, нити су довољни да се може говорити о постојању ромолошке лингвистике као развијене дисциплине у Србији.

Одбор за проучавање живота и обичаја Рома САНУ покушао је да, прво организацијом међународног научног скупа „Очување, заштита и перспективе ромског језика у Србији“ у Београду 21–22. 10. 2016, и сада издавањем тематског зборника радова под истим именом, допринесе афирмацији ромологије у Србији и да представи реално стање у заштити ромског језика. На скупу је било изложено 18 радова, од којих се 15 објављује у овом зборнику.

Идеја организатора скупа била је да окупи истраживаче који би изложили своје ставове на основу актуелног пресека стања у заштити ромског језика и унапред понуђеног сета питања. Скуп је остао отворен и за теме ван задатог оквира које су као актуелне предложили сами истраживачи. Међу темама је и листа угрожених језика Унеска која класификује ромски језик у Србији као „дефинитивно угрожен“ (*definitely endangered*). У целом свету, према проценама Унеска, има око три и по милиона говорника ромског језика. Међутим, у Србији не постоје тачни научни подаци о броју говорника ромског језика, нити о стању његове социолингвистичке виталности. Не постоје ни тачни научни подаци о ромским дијалектима и локалним говорима (о броју говорника и географским ареалима). Не постоје ни тачни подаци о Ромима мигрантима и стању њиховог језика, као ни увиди у социолингвистичку ситуацију репатрираних Рома.

Организатори су желели да радови на скупу предложе основне мере заштите. Међу такве мере спадало би, на пример, снимање локалних говора и њихово мапирање, а у следећој фази постављање базе података о ромским говорима. База података би укључивала усмене и писане изворе како за све дијалекте, тако и за ромски стандард. Поставило се и питање конкретних начина обједињавања свих постојећих, већ обављених истраживања, у једну централну базу података и умрежавање истраживача. Организатори су имали у виду чињеницу да у Србији не постоји Завод за културу Рома, који би могао да буде носилац таквог посла, као и да је број компетентних истраживача веома мали. Очекивало се да скуп иницира оспособљавање тима истраживача који би могли да обаве сложене теренске задатке (дијалектолошке и социолингвистичке природе), а који би истовремено радили на другим обли-

цима очувања ромског језика, пре свега у настави. Жеља је била да се на основу радова помогне увођењу ромског језика и културе на академском нивоу у оквиру факултетских наставних планова и програма.

Још један од циљева скупа било је стицање увида у лингвистичка истраживања ромских говора у Србији и мапирање свих варијаната ромских говора уз евентуалну процену броја говорника сваког од њих. Други постављени циљ била је подршка академској настави ромског језика: успостављање консензуса око језичког стандарда, преглед постојећих искустава у настави ромског језика и препоруке за савремену методiku наставе ромског језика као матерњег и нематерњег и, посебно, српског као нематерњег језика репатрираних Рома.

Учесницима скупа биле су предложене следеће оквирне теме: Ромски говори у Србији: дијалектолошки и социолингвистички увиди, Граматички опис ромског језика, Документовање ромских говора у Србији, Лингвистичка виталност ромског језика у Србији, Језичка политика у Србији о ромском језику, Инструменти заштите ромских говора у Србији, Ромски стандардни језик у Србији, Настава ромског језика на свим образовним нивоима, Ромски као нематерњи језик и Ромски језички пејзаж (*linguistic landscape*). А како је увид у стање заштите ромског језика у земљама у региону неопходан да би се боље осветлила ситуација у Србији, на скуп су били позвани и истраживачи из Босне и Херцеговине, Мађарске, Словеније, Хрватске и Црне Горе, уз истраживаче који су омогућили увиде у европске и светске оквире заштите ромског језика.

Зборник радова је уреднички обликован према научним изазовима које су понудили сами радови. У оквиру језичке политике посебно се издвајају радови са још увек нерешеном темом стандардизације ромског језика, уз посебан преглед актуелне језичке политике са акцентом на положај ромског језика у Србији, аутора Горана Башића. Следе радови који се баве очувањем и заштитом ромског језика у земљама у региону (Игора Лакића и Вере Клопчич, донекле и прилог Хедине Тахировић Сијерчић).

Настава ромског језика била је планирана као једна од основних тема: ипак, стањем наставе ромског језика у Србији бави се само коауторски рад Јелене Филиповић и Јулијане Вучо, а студија Масако Ватабе аутоматском језичком обрадом ромске граматике и њеном применом у формалној настави.

У зборнику следи тематски блок радова који се баве анализом садашњег стања у ромолошкој лингвистици у Србији: применом корпусне лингвистике бави се студија Свенке Савић, актуелним теренским истраживањима ромског језика студија Светлане Ћирковић, а стањем у ромолошкој лексикографији студија Љубице Ђурић. Нека конкретна питања лексикографске обрађености ромских модалних

глагола проблематизује прилог Рајка Ђурића. Домену историје ромологије у Србији (са анализираним узорцима говора београдских Рома са краја 19. века) припада студија Биљане Сикимић, а прилог Анамарије Сореску Маринковић из угла антрополошке лингвистике прати феномене употребе ромског језика у литургијској пракси малих верских заједница и тиме анализира звучни ромски језички пејзаж из савремене, неспорно ефемерне перспективе.

Радови који се у коначној форми објављују у зборнику припадају следећим лингвистичким поддисциплинама: језичка политика и заштита језика, методика наставе ромског језика, историја и преглед ромолошке лингвистике у Србији као и лингвистичка антропологија. Тематски блок језичке политике почиње уводним радом Горана Башића о службеној употреби ромског језика у Србији. Неке радове прожима одјек актуелне расправе о различитим задацима ромологије као науке и као примењене дисциплине, односно разматрања о приоритету лингвистичког описа у односу на активности у раду на стандардизацији. У зборник су укључена различита, понекад међусобно супротстављена мишљења о стандардизацији и начинима стандардизације ромског језика као и посебне улоге ромске (а не само ромолошке) академске заједнице у тим процесима.

Осим ових, у савременој ромологији и иначе актуелних тема, око којих ни данас у светској академској заједници нема јединственог става, кроз радове се може сагледати и слика знатно унапредовалог стања у ромологији на некадашњем југословенском простору који, између осталог, одликује пролиферација аматерских лексикографских покушаја, употреба и (зло)употреба лексикографије. О овом феномену посебно реферишу студије Вере Клопчич, Љубице Ђурић, Рајка Ђурића, Свенке Савић, али и других аутора који се ове теме узгредно дотичу, свако на свој начин.

Већина радова у зборнику обухвата по неколико лингвистичких и сродних ромолошких тема, а аутори се често међусобно допуњавају и тематски надовезују: питањима стандардизације ромског језика, свака из свог угла, баве се студије Свенке Савић, Баје Саитовића, Љатифа Демира и Марсела Куртијадеа. Значајне предлоге за рад на корпусу дају Свенка Савић и Светлана Ћирковић. Валоризацијом преводилаштва са ромског и на ромски баве се посебно Свенка Савић и Хедина Тахировић Сијерчић.

Зборник као целина показује и то да је у Србији и у региону стасала нова генерација лингвиста ромолога, способна да се бави ромолошком лингвистиком као универзалном научном дисциплином, која, и када се бави анализом локалног, мора уважавати достигнућа светске науке.

Академик Тибор Варади и др Биљана Сикимић

О ГОВОРУ БЕОГРАДСКИХ РОМА КРАЈЕМ 19. ВЕКА: ДЕЈВИД МЕКРИЧИ

Биљана Сикимић*

А п с т р а к т. – Рад анализира лексичке податке о ромским говорима града Београда и Земуна забележене 1890. године и објављене 1891. на енглеском језику у часопису *Journal of Gypsy Lore Society* у форми путописне прозе британског ромолога и фолклористе Дејвида МекРичија (David MacRitchie, 1851–1925). Лексички подаци у овом раду анализирани из угла историјске дијалектологије, показали су да је МекРичи у Београду имао случајне контакте са Ромима говорницима различитих дијалеката (балканског и северновлашког), али не и са говорницима јужновлашког дијалекта чији је говор у Београду, још 1873. године, забележио Стојан Новаковић. Дејвид МекРичи је, у складу са ромологијом свог времена, био уверен да бележи говор „српских Цигана“.

Кључне речи: ромски језик, Београд, лексикологија, историја ромологије, ромски дијалекти, лингвистичка географија

РОМОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА 19. ВЕКА И 'ЦИПСИЛОРИЗАМ'

Савремена ромолошка литература повезује оријентализам и 'ципсилоризам'. Термини 'ципсилоризам' (и 'ципсилорист', енг. *Gypsylorist*) користе се да означе круг истраживача, ромолога са краја 19. и почетка 20. века везаних за британско Удружење за ромологију *Gypsy Lore Society* и часопис *Journal of Gypsy Lore Society* (JGLS) који је ово удружење издавало. За цео овај круг истраживача данас је уобичајена оптужба за научни романтизам 19. века (о 'ципсилоризму',

---

* Балканолошки институт САНУ, Београд

историји Удружења и почецима рада часописа в. између осталих Lee 2005, Hooper 2005, Sampson 2005). Овај термин користи и на свој начин тумачи савремени британски ромолог Јарон Матрас (Matras 2005), а овај прилог се неће бавити идеолошким аспектима научног знања које су производили сарадници часописа *JGSL*. Тема овог прилога је сагледавање универзалног научног знања о Ромима у Србији крајем 19. века заступљено на страницама овог и некада, једнако као и данас, веома утицајног ромолошког часописа.

’Ципсилоризам’ такође одликује потрага за ’истинским, правим Циганима’ (Willems 1997: 172–179), што је био и један од циљева због којих се Британац Дејвид МекРичи нашао у Београду и Земуну 1890.

ДЕЈВИД МЕКРИЧИ

Дејвид МекРичи (David MacRitchie, 1851–1925) био је угледни шкотски фолклориста и ромолог, оснивач британског Удружења за проучавање ромологије (*Gypsy Lore Society*) 1888. и кратко време уредник часописа (*JGLS*), посебно значајан за његову обнову 1908. године. На списку чланова Удружења, који је часопис објављивао сваке године, уз његово име стоји број један. Мањи део свог ромолошког опуса Дејвид МекРичи је објавио у овом часопису у форми чланака, док је историји Рома у Шкотској и Индији посветио обимне ромолошке монографије. У фолклористици је остао познат по (данас превазиђеним) истраживањима порекла британске митологије.

О свом путовању кроз Београд и Земун ка Будимпешти МекРичи је у часопису Удружења 1891. објавио својеврсни лингвистички путопис *A glance at Servian Gypsies* („Поглед на српске Цигане“)¹. У време своје посете Београду и Земуну, током априла 1890, МекРичи је већ био објавио књигу о Ромима у Индији (MacRitchie 1886), вероватно већ радио на својој књизи о историји шкотских Рома (MacRitchie 1894), а десетак година касније објавио је и студију о шелти, тајном језику ирских травелера (MacRitchie 1904). Теми „српских Цигана“, МекРичи се касније вратио само још једном кратком белешком о сусрету са Ромима мечкарима из Србије у предграђу Единбурга (MacRitchie 1908). Ова група Рома је осим медведа водила и мајмуне, нису знали енглески, али су говорили француски будући да су дуже време боравили

¹ Часопис *JGLS* повремено је објављивао сличне путописе о (обично случајним и непланираним) сусретима истраживача са Ромима: тако је 1909. године објавио репортажу Вилијама МакЛеода о сусрету са групом Рома из источне Европе у Бостону. Његова репортажа садржи и фрагменте разговора вођеног на ромском језику уз детаљан опис контекста разговора (в. MacLeod 1909). Угледни ромолог и лингвиста Бернард Џилијат Смит објављује опис свог случајног сусрета са групом Рома у Литванији који снабдева и лингвистичким коментаром (в. Gilliat-Smith 1908).

у Француској. Према МекРичијевим зажањима млађи чланови групе нису знали ромски, али старији – јесу; за себе су тврдили да су Срби.²

Посебна тема истраживања би зато могло бити порекло МекРичијевог знања ромског језика, његова ромска језичка биографија, као начин на који истраживачи користе језик/говор који истражују, а који су научили због својих научних интересовања. У којој мери им то претходно знање олакшава комуникацију (како је то експлицитно наглашено у МекРичијевом путопису), а у којој мери утиче на истраживачку објективност? МекРичи је у довољној мери за научне потребе али и потребе једноставне комуникације владао неким од ромских говора Велике Британије.

Уз Дејвида МекРичија, компетентног ромолога, и други Британци су крајем 19. века показивали интерес према Ромима у Србији и касније међуратној Југославији, међу њима је свакако најпознатији Франсис Макензи и његова неуспешна иницијатива за отварање школе за ромску децу у Београду (Мијатовић 1917).³ Британка Мери Дарам, почетком 20. века, такође је писала о својим сусретима са Ромима у Црној Гори, Косову и Албанији (Durham 1910). Занимања европских лингвиста за „езготичне“ и „непознате“ делове Европе данас се означавају као „оријентализам“, а поред у лингвистици у Србији практично непознатог МекРичија кога су занимали ромски говори, крајем 19. и почетком 20. века било је и других истраживача који су се бавили српским говорима од којих је данас најпознатији норвешки лингвиста Олаф Брох.⁴

² Часопис *JGLS* је у то време имао и посебну рубрику коју је уређивао Хенри Томас Крофтон (Henry Thomas Crofton) а која је доносила вести из британске (и друге светске) штампе о Ромима: тако је пренео и вест да су српски Роми са медведом стигли у Лондон 7. јуна 1907, на њиховим колима је писало „Gustevan Teodorovicks“, а у Ирску су исте године са медведима стигли „босански Цигани“ (*JGLS* n.s. 2/2, 1908, стр. 131–133).

³ Френсис Макензи је имао идеју да у Београду оснује школу за ромску децу, у том циљу је закупио просторије и ангажовао младу српску девојку да их подучава. Чедомиљ Мијатовић и Макензи су заједно отишли у ромску махалу у Београду (нема потврде о времену када се то десило нити је махала именована, али се вероватно односи на Чубуру) да убеђују родитеље да своју децу пошаљу у специјалну Макензијеву школу. Родитељи су их исмејали и одбили понуду, али су од Макензија тражили новац да би сами образовали своју децу, што је Макензи одбио (Мијатовић 1917: 212). Макензи је у Београду живео у периоду 1876–1895, односно управо у време МекРичијеве посете, али би била потребна сложена историографска истраживања да би се установила могућа веза између ове двојице Шкотланђана.

⁴ О лингвистичким истраживањима Олафа Броха у Србији и рецепцији његовог дела в. Марковић 2015 и Жугић 2016 где је наведена и друга литература. Страница који су истраживали јужне говоре српског језика посвећен је и посебан зборник радова, уп. Марковић 2012.

МЕКРИЧИЈЕВ „ПОГЛЕД НА СРПСКЕ ЦИГАНЕ“

МекРичи тему свог путописа насловљава са „српски Цигани“ у складу са ромолошком традицијом свог времена да се хомогене ромске групе везују уз одговарајуће европске народе. МекРичи је био уверен да објављује језичку грађу „српских Цигана“, по аналогiji са другим постојећим збиркама ромских речи с краја 19. века.⁵ Ромолозима је било потребно искуство практичног теренског рада да би увидели да се у неким насељима и областима континенталне Европе говори више различитих ромских дијалеката.

МекРичи описује свој боравак у Београду, различите случајне и намерне сусрете са Ромима у неком „југоисточном“ ромском предграђу, а потом у Земуну (у то време Аустроугарска) где је такође разговарао са Ромима. У овом тексту путописног жанра разговори вођени са Ромима цитирани су на ромском језику, и што је посебно значајно, они су и акцентовани. МекРичи прво описује сусрет са групом ромске деце у Београду и разговоре које је са њима водио на ромском језику, деца су, изгледа, била веома изненађена странцем који говори ромски. МекРичи са децом одлази у ромску четврт за коју се може претпоставити да је данашња Чубура⁶ и само констатује да су такве ромске четврти уобичајена појава у југоисточној Европи. Путопис помиње још неколико случајних сусрета са Ромима на улицама Београда као и краћи боравак у Земуну где је МекРичи био случајни гост у кући једне ромске породице.

Околности доласка МекРичија у Београд (да ли је путовао сам или у друштву), како је тамо стигао, где је био смештен, колико је дуго боравио – остају нејасне.⁷ Подаци објављени на страницама истог часописа (*JGLS*), показују да је пре или после боравка у Краљевини Србији (Београд) и у тада пограничном аустроугарском Земуну, био у Будимпешти где је са Антоном Херманом (Anton Herrmann), такође ромологом и уредником мађарског етнолошког часописа и чланом удружења *Gypsy Lore Society* истраживао „мађарске Роме“.⁸

⁵ Анализа збирке ромских речи „из Тимока“ Франца Миклошича (Miklosich 1877), показала је да је у питању компилација два различита ромска говора, уп. Сикимић 2017.

⁶ О ромским насељима старог Београда и посебно о Чубури, в. у: Вуксановић Мацура/Мацура 2014–2015. О историји ромских насеља у Београду в. и Ацковић 2009.

⁷ У Београду је МекРичи боравио током априла 1890: “As I walked along the principal street of Belgrade, one day last April, and just as I had passed the modest mansion that constitutes the old palace of the kings of Servia...” (MacRitchie 1891: 27).

⁸ Антон Херман помиње њихово заједничко истраживање Рома у Нађ Марошу, у северној Мађарској, 20. априла 1890. године (Herrmann 1891). МекРичи и Херман у истом часопису објављују и две ромске песме са нотама из Ујпешта (данас предграђе Будимпеште) које су забележили 12. априла 1890. (Herrmann/MacRitchie 1891). Управо

По свему судећи, комплетну конверзацију са београдским Ромима МекРичи је заиста водио на ромском језику, али уз (како и сам признаје) приличне тешкоће. МекРичи је добро познавао Миклошичево ромолошко дело јер га обилато цитира у својој књизи о Ромима у Индији (MacRitchie 1886), али се у свом путопису не позива на Миклошичеву збирку ромских речи из Београда.⁹ За боље разумевање МекРичијевог ромолошког проседеа, важан је увид у ромолошку литературу коју је имао на располагању, а која се једним делом може претпоставити. Ромолошки радови које цитира у етимолошким и лексиколошким разматрањима смештеним у великој напомени при крају прилога [28] нису обликовани као потпуне библиографске јединице (што је сасвим у складу са научном традицијом тог времена) и зато се за неке може само претпоставити на које се конкретне лексикографске изворе односе. Делом се МекРичијева ромолошка литература може реконструисати и на основу студије Јарона Матраса која се бави историјом ромологије у Великој Британији (Matras 2010).

У питању су најзначајнија ромолошка дела друге половине 19. века: *Историја Рома* Валтера Симсона (Simson 1866), граматички опис и речник ромског језика чешког филолога Јозефа Јешине (Ješina 1886), ромски речник Џорџа Бороуа (Borrow 1874),¹⁰ дијалектолошки опис говора енглеских Рома Чарлса Смарта и Томаса Крофтона (Smart/Crofton 1875), Паспатијева истраживања говора Рома у Отоманском царству (Paspati 1870), нека од бројних ромолошких студија Хенриха Влислоцког, највероватније његов опис говора Рома у Трансилванији (граматика и речник, Wlislöcki 1884), а од старијих извора путопис Ричарда Брајта из јужне Мађарске који на крају садржи упоредне листе речи шпанских, енглеских и мађарских Рома (Bright 1818). Шта је све од ромолошке литературе свога времена познавао у време свог кратког боравка у Београду може се видети и из његове књиге о Ромима у Индији, објављене само неколико година касније (MacRitchie 1886).

ГОВОР(И) БЕОГРАДСКИХ И ЗЕМУНСКИХ РОМА 1890.

Лексика коју је МекРичи забележио на улицама Београда и Земуна, као и у неколико ромских кућа у које је био позван да уђе,

ови индиректни подаци указују да је МекРичи могао боравити у Београду или почетком априла 1890, те да је затим отпутовао код Хермана у Будимпешту, или крајем априла, ако је у Београд стигао после истраживања обављених у Мађарској.

⁹ О Миклошичевој збирци ромских речи из Београда и сарадњи коју је тим поводом имао са Стојаном Новаковићем в. Сикимић 2013 и 2017.

¹⁰ Детаљније о ромолошком раду Џорџа Бороуа в. у студији Јана Хенкока (Hancock 1998) и монографији Вима Вилемса (Willems 1997).

мора се анализирати искључиво у контексту разговора и то онако како га сам МекРичи описује. Зато је у овом раду сваки разговорни контекст посебно издвојен и тако је обликован низ од 28 секвенци. У овим контекстима разговора крије се и низ важних социолингвистичких запажања. У случају да је контекст МекРичијевог лингвистичког записа или коментара нејасан, шири извод из енглеског оригинала дат је у напомени.

У путопису нема помена о начину на који је МекРичи бележио ромске реплике које је чуо у Београду, односно да ли их је бележио на лицу места или касније по сећању. Подаци о примењеној методологији теренског рада увелико би олакшали разумевање лингвистички нејасних места јер су неке контрадикторности могле настати несигурним сећањем на конкретне околности уличних сусрета. МекРичијево интервенције на ромском језику које цитира као део дијалога са београдским Ромима углавном нису коментарисане, мада су свакако занимљиве из социолингвистичке перспективе. Сви примери говора београдских и земунских Рома наведени су у наставку овог прилога у оригиналном МекРичијевом запису, а по потреби је коментарисан и постојећи превод на енглески језик.

Етимолошки и други лингвистички коментари дати су на основу лингвистичке ромолошке литературе и савремених речника ромских говора са територије Југославије, али и нешто старије збирке ромских речи које је на молбу Франца Миклошића у Београду 1873. године забележио Стојан Новаковић (уп. Сикимић 2013). Ове своје лексиколошке коментаре аутор прилога је сместио испод одговарајуће секвенце и означио мањим фонтом.

[1]. Први сусрет МекРичија са Ромима у Београду био је са двојцом ромских дечака који су седели близу тадашњег старог краљевског двора и продавали млеко.¹¹ МекРичи их је питао: *Románes?* И на своје питање добио одговор: *Uvá*.

Потврдна партикула *uva* потврђена је у речнику Радета Ухлика (Uhlik 1983 s.v. *da*) у низу са другим партикулама које се користе у ромским говорима некадашње Југославије (*aji, aj, jag, si, va, uva, oja, e, ej, hilo*) па је на основу овог речника немогуће одредити ареал распрострањања лексеме или припадност неком говору. Референтни речник за јужнословенске ромске говоре Норберта Борецког и Биргит Игла (Boretzky/Igla 1994 s.vv. *va, ova, oja, aj*) потврђује варијанте ове партикуле (граматички одређене као прилог) у следећим формама: *va, ova, ava, uva, oja, oj, ja, aj, aji* (дакле,

¹¹ Сусрет се, дакле, десио у данашњој главној улици града Београда – Краља Милана, судећи према МекРичијевом опису, испред зграде старог двора која више не постоји. Пажњу привлачи етнографски детаљ из свакодневног живота београдских Рома са краја 19. века, а то је да дечаки продају млеко на улицама.

са консонантима *-v-* и *-j-* у основи). Партикула за потврђивање (*va*) забележена је у савременом гурбетском говору града Књажевца, Ђirković/Mirić 2017, а потврђује је и у основи гурбетски речник Вељка Кајтазија, Кајтази 2008. Ова се партикула јавља и касније у МекРичијевом путопису, односно у разговору са другим београдским Ромима в. [10].

[2]. У наставку разговора дечаци кажу да су им родитељи умрли (*muli*).¹² Остаје нејасно зашто је наведен облик женског рода једнине 'умрла', 'мртва' уместо очекиване множине: *mule*. Овај ромски придев ће се поновити и касније, у мушком роду (*mulo*), када МекРичи дође у кућу двојице дечака и када буде речи о смрти њиховог оца, в. [11].

[3]. Дечаци наводно живе сами, а издржавају се продајом млека, што није истина, како МекРичи открива касније. Дечаци заправо просе, понављајући формулу: *Deh ma desh para!*¹³ ('Дај ми десет пара!'). Исту формулу МекРичи ће потврдити нешто касније у сличној ситуацији, в. [18], али са различито записаним обликом акузатива заменице: *ma/mi* ('мени, ми', у српском би то био датив).

Иначе, глагол *del* у гурбетском говору иде са акузативом (уп. примере у Ђirković/Mirić 2017 s.v.). У другој потврди исте формуле: *Deh mi yek dinar!* у [18], у питању је грешка у записивању, а можда је први део формуле био изговорен на српском језику (*Дај ми). Стојан Новаковић бележи полуглас на крају лексема у номинативу: *párъ* (Miklosich 1877: 48)

[4]. Нешто касније среће човека који му личи на италијанске музичаре, а који носи виолину. Пита га – да ли је то *bashamengro* ('виолина'), и добија одговор: *si* ('јесте').¹⁴ У секвенци [12] МекРичи свој термин за 'виолину' пише *bashomengro*. МекРичи посебно указује на коришћење ове потврдне партикуле (*si*), уместо очекиване (*uvá*), наиме, овај његов саговорник је два или три пута употребио ову потврдну партикулу и никад (за МекРичија очекивано) *uvá*.

Потврдна партикула *si* у речнику Boretzky/Igla 1994 обрађена је у истој одредници са копулом (s.v. *si*), будући да је у питању иста лексема по пореклу само у другој функцији.

¹² Уп.: "...their father and mother were dead (*muli*)", MacRitchie 1891: 27.

¹³ Савременом ортографијом: *De ma deš para!* МекРичи коментарише и специфичан тон којим је ова молба изговорана, овај тон га је асоцирао на „грчке Цигане“ које је 1886. године срео у Ливерпулу, а који су, по његовом мишљењу, вероватно били из Србије.

¹⁴ Уп. "He carried a violin under his arm, and, in answer to the somewhat superfluous question if he was a *bashamengro*, he answered *Si!*" (MacRitchie 1891: 27).

МекРичи је очигледно употребио термин карактеристичан за британске Роме, уп. потврде из говора велшких Рома у лексичкој бази Romlex: *bašimangeri* 'виолина'. Његов саговорник, београдски Ром, очигледно га је разумео само захваљујући ромској глаголској основи *bašalel* 'свирати' и њеним изведеницама. Из исте глаголске основе само у говору босанских Гурбета постоји термин *bašaldi* са варијантама *bašaldini*, *bašalni*, *bašandi*, *bašavdi*, *bašavni* (Boretzky/Igla 1994 s.v.), али који осим значења 'музички инструмент' има и неколико других значења (нпр. 'музичар' и 'пиштољ', између осталих). Могуће је да су у овом речнику само преузете варијанте из речника Радета Ухлика али без спецификације значења, тако су у Ухликовом речнику потврђене следеће варијанте назива за 'свирача': *bašaldo*, *bašalno*, *bašavno*, *bašavdo*, *bašando* (Uhlik 1983 s.v. *svirač*). Данашњи гурбетски назив за 'виолину' – *lavuta*, позјамљеница је из румунског језика, док се у арлијском користи турцизам *kemana* (уп. Kajtazi 2008 s.v. *violina*). Раде Ухлик у свом речнику (Uhlik 1983 s.v. *violina*) помиње и термине *crdini* f. ('виолина' је само једно од значења ове аутохтоне ромске лексеме) и хунгаризам *jegeda* f.

[5]. Свирач каже да живи са родитељима и да има брата и две сестре, од који је једна одрасла – *dui pena, jek bari* 'две сестре, једна велика'.

МекРичи у својој транскрипцији не користи аспирате. Ова реплика данас би била записана као **duj phena, jekh bari*. Форма *phen* 'сестра', може да укаже на врсту говора, овај облик је иначе карактеристичан за балканске ромске говоре али и неке северновлашке. У дијалектолошком атласу ромских влашких говора (Boretzky 2003) дијалектолошка карта бр. 28 показује дистрибуцију форми *phen/phej* у северновлашким говорима, док је у јужновлашким говорима, а тако и у гурбетским говорима у Србији, доследно *phej*.

[6]. Овај дечак са виолином не проси, али га је МекРичи ипак питао: *Kamen desh para?* 'Хоћете десет пара?' и добија одговор: *Kamas*. 'Хоћемо'.

МекРичи у свом обраћању користи друго лице множине презенте ('желите') и вероватно, логично, добија одговор у првом лицу множине ('желимо'). Могу се претпоставити две могућности: да је МекРичи заиста употребио облик за персирање, па је и одговор добио у првом лицу множине – што је иначе и данас случај на терену са саговорницама ромског и влашког, као и саговорницама разних српских локалних говора у којима персирање није уобичајено. Друга је могућност да је овај дијалог вођен ипак са неким другим саговорницама. Међутим, МекРичи у свом лингвистичком коментару одговор: *Kamas* тумачи као 'субјунктив' – 'волео бих'.

[7]. Следи шетња по граду Београду, поновни сусрет са двојцом дечака од претходног дана и заједнички одлазак у ромску махалу (МекРичи помиње да је улица била блатњава) у којој му је пренета порука да ће најмлађа *romani chai* ('ромска девојчица') бити његова *puráni* ('стара').

Ова порука на ромском отвара неколико проблема, наиме *rromani čhaj* 'ромска девојка' или 'ћерка' карактеристична је за арлијске (балканске говоре ромског језика) али и северновлашке, једнако као и *phen* 'сестра' у примеру [5]. Изоглоса вокалског умлаута у *čhaj / čhej, šej* у ромским говорима на територији данашње Румуније показује његову неравномерну географску заступљеност, уп. Matras 2013: 216, карта 4, на основу које се тешко може говорити о пореклу Рома које је МекРичи срео у Београду. Стојан Новаковић у својој збирци ромских речи из Београда бележи (јужновлашко): *čej* (Miklosich 1877: 47)

Други проблем отвара забележени акценат лексеме *puráni* 'стара' (очекивано би било *purani*). У напомени везаној за ову лексему, МекРичи пише да је осим у Београду и касније у централној Мађарској чуо „широко *-u-* у првом слогу“ у овој речи. Посебан проблем остаје и даље тачно значење ове секвенце разговора, а постоји могућност да МекРичи није добро разумео поруку.

[8]. У махали, осим сада већ познатог непрестаног мољакања за новац (*Deh ma desh para!*), које је укључивало и обраћање МекРичију на српском језику (*gospodin*), један дечак каже: *Bokálo som* 'гладан сам' или 'гладни смо'.¹⁵

У случају да је у питању прво лице презента (очекивало би се **sem*), копула *som* одговарала би такође балканском ромском (најближе данашњем бургијашком *šjom* уп. Boretzky 1993: 62; Boretzky 2000), али је ова форма потврђена и у два северновлашка пункта (Boretzky 2003: 54, затим карте 96 и 97). Стојан Новаковић је у Београду забележио целу парадигму копуле у презенту: *me se; tu sã; vov si, hi; ame sãm; tume sãm; von si* (Miklosich 1877: 48), са полугласом у плуралу, тако да је могуће да је МекРичијева форма *som* прво лице множине (очекивало би се **sam*). Ромски придев *bokhalo* 'гладан' у истој форми је познат свим ромским говорима у Србији. Остаје нејасно зашто дечак у обраћању није употребио очекивани вокатив српске именице (**господине*). Исту форму обраћања користе две ромске девојчице у секвенци [20], али га МекРичи сада бележи са апострофом: *gos'podin*.

[9] Роми у махали су, напомиње МекРичи, били заинтересовани за неочекивано присуство нерома (*gajo*) који говори ромски, па су га

¹⁵ Уп.: "All this time the boys had kept their intermittent *Deh ma desh para!* – *Gospodin! Deh ma desh para!* (of which the *gospodin* showed that they mixed up some Servian with their Romanes.) But when one young scamp added piteously *Bokálo som* I merely laughed" (MacRitchie 1891: 29).

питали: *Kaj bešen?* (дословно: 'где седите', 'где станујете').¹⁶ МекРичијев одговор на ово питање није у путопису наведене, али очигледно није био јасан његовим београдским саговорницима, тако да су они „заиста морали да буду задовољни делимичним разумевањем оног што је речено.“ Употреба ромског термина *gajo* ('нером') у МекРичијевом метатексту не мора да значи да га је он у овој фонетској форми чуо у Београду јер га на неким местима у путопису бележи као *gaujo*, уп. [22]. МекРичи је одлично познавао све нијансе значења ове речи у ромским говорима будући да се њеном семантиком бавио у књизи о индијским Ромима (MacRitchie 1886: 95–108).

Kaj bešen је форма која би имплицирала персирање, у складу са МекРичијевом тврдњом да му се београдски Роми обраћају са 'Ви', в. [16]. Питање о месту становања, односно питање о пореклу ('Одакле си?'), уобичајено је у обраћању непознатим људима и у савременој Србији,¹⁷ а МекРичију ће га упутити и други Ром, уп. [13].

У МекРичијевој студији се иначе нигде не помиње с ким је био у Београду, стиче се утисак да је био сам. Управо зато су необичне употребе другог лица множине које му београдски Роми упућују у обраћању.

[10]. Сигуран да се налази у ромској махали МекРичи пита једног од својих пратилаца: *Būt Románe akei?* ('има ли] много Рома овде?'). Потврда је била „емфатична“: *Uvá!* ('Да!'). МекРичи не наводи име махале, само оквирно помиње да је у питању „југозападно предграђе“.¹⁸

МекРичи користи етноним *Ром* (*Románe*), а у следећем примеру [11] иста лексема ће се јавити у апелативном значењу. Потврдна партикула *iva*, потврђена је и у овом примеру, в. [1].

[11]. МекРичи затим улази у малену кућу двојице дечака у којој је њихова мајка са још троје деце. Мајка потврђује да јој је супруг (*rom*) умро пре три године: *mulo – trin bersh*.¹⁹

¹⁶ Уп.: “one of them, interested in the unexpected advent of a Romani-speaking *gajo*, interrogated me on the subject of my own home. ‘*Kaj beshen?*’ he asked.” (MacRitchie 1891: 29).

¹⁷ Истраживачка искуства о обавезној размени биографских података између истраживача и његових саговорника на савременом теренском раду у руралним насељима Србије в. у Сикимић 2010 и 2012.

¹⁸ Са сигурношћу се може тврдити да је у питању данашња Чубура (Вуксановић Мацура/Мацура 2014–2015), која је крајем 19. века била периферија, али се до ње могло доћи пешице, управо онако како то описује МекРичи.

¹⁹ Уп.: “she stated that her *rom* was ‘*mulo,–trin bersh*’.” (MacRitchie 1891: 30).

Лингвистички подаци из ове секвенце су општеромски: *rrom* у свим говорима има значење 'Ром', 'човек', 'супруг'; а број 'три' свуда има исту форму *trin*.

Другачије стоји ствар са ромским називом за 'годину': форма *bersh* (у савременој ортографији *berš*) потврђена је како у балканским тако и у северновлашким, али и у неким јужновлашким говорима (Boretzky 2003, карта 15, Boretzky/Igla 1994 s.v. *berš*).

[12]. У исту просторију улази одрасли човек кога МекРичи пита да ли је 'велика виолина' (*baro bashomengro*) која стоји наслоњена на зиду његова. Човек му љубазно нуди да свира: *Bashen? Mal?* ('Свирате? Вреди?') на шта МекРичи са жаљењем одговара: *Ne bashav. Ne mal.* ('Не свирам. Не вреди').

У питању је очигледно неспоразум, остаје отворено питање шта је човек заправо питао МекРичија и да ли је овај други део питања правилно забележен (*Mal?*). Вероватно је МекРичи мислио да је у питању ромски модални глагол *mol* 'вредети' јер би то произлазило из контекста, па је тако и преведено у овој секвенци. Проблем са разумевањем овог модалног глагола МекРичи има и касније у свом списку ромских речи, са примером уз лексему *kasom*, в. [28].

Са друге стране, ромски глагол 'свирати' гласи *bašalel* (док *bašel* има значење 'лајати'), па би питање 'да ли свирате' требало да гласи: *bašalen?* Негација *ne* свакако не припада ромским говорима у Србији, али је њу употребио сам МекРичи.

[13]. Човек је за себе тврдио да је професионални музичар који свира по кафанама у граду (*foros*).²⁰ И овај човек пита МекРичија одакле је, односно, где станује (*Kaj beshen?*), уп. [9].

Именица *foros* у влашким ромским говорима (и гурбетским и лејашким), а и неким арлијским, има форму *foro* и значења 'град', 'вашар', 'пијаца' (Boretzky/Igla 1994 s.v. *foro*). Иначе форма *foros* потврђена је ван Србије (на пример, код латвијских, затим код финских Рома, у источнословачким ромским говорима и арлијским говорима у Бугарској, у Софији, уп. ROMLEX Lexical Database), осим ако није у питању МекРичијева грешка у тачном разумевању значења и придев *forosko* 'градски'. Стојан Новаковић је забележио само форме *forъ* и *foro* (Miklosich 1877: 47).

Поново је у обраћању МекРичију саговорник употребио друго лице множине (*Kaj beshen?*), као и у секвенцама [8] и [12].

²⁰ Уп.: "he was a professional musician, and played at nights in the cafés in the foros." (MacRitchie 1891: 30).

[14]. Жена је почела да се жали на своје сиромаштво и лоше стање својих пет синова (*pansh chavé*). На поласку из ромске куће, један од дечака је уз молбу за новац показао свој џеп: *aké* ('ево').²¹ Дечаци су кренули за МекРичијем, али их је мајка 'позвала назад': *Jā avri!* 'иди напоље'.

Савременим правописом било би написано *pandž čhave*, али се у арлијским говорима чује *panč* (Boretzky/Igla 1994 s.v. *pandž*). МекРичи је очигледно чуо различите африкате јер их пише на различите начине: *sh* и *ch*. МекРичи африкату *š* у другим примерима пише *sh* (*bersh, bashen, desh*).

Ромска реч за 'сина' у балканским ромским говорима и јужновлашким гласи *čhavó* (множина *čhave*), док би у северновлашком (лејашком) било *šav* а множина *šave*.

Без обзира на нелогичност наредбе (очекивало би се да је наређење дато деци гласило 'иди унутра', односно **dža andre*).

Фонетска форма коју бележи МекРичи: *Jā!* била би северновлашка, док је Стојан Новаковић у Београду забележио јужновлашку: *dža* и њене потврде облика у презенту: *džav* 'идем', синтетичком футуру: *džavá* 'ићи ћу' (синтетичка и аналитичка форма футура су важна изоглоса која приближно одваја севернодунавске од јужнодунавских влашких ромских говора, уп. Boretzky 1993, карта 127), и претеритом у чак три фонетске варијанте: *želém, djelém, jelém drom*.

[15]. МекРичи је експлицитан: у његовим разговорима са Ромима једини коришћени језик је био ромски. Овај језик је коришћен са великим тешкоћама јер се у његовој земљи (Великој Британији) ромски говори са другачијим акцентом, а осим тога, он сам није *bāro lavengro* ('много речит?') и да зато није било услова за дуже разговоре. Један београдски Ром је изразио жаљење што МекРичи не говори српски: прво је овај језик именовано: *Gájikáni* ('неромски'), а затим исправио у: *Serbski*. Први употребљени термин је МекРичију омогућио закључак да свуда у Европи *Gájo* означава 'нерома'.²²

[16]. У наставку шетње ромским насељем, МекРичи се, на позив деце, упутио ка некој жени која је седела поред куће. У том тренутку је пришао један мушакарац и упитао га: *Sā rodes?* 'Шта тражиш'. Испоставило се да је човек трговац коњима и да је помислио да је МекРичи дошао послом. Човек је на неки начин препознао МекРичијево порекло: *Tu san Inglés?* ('Ти си Енглеz?'), али га је претходно питао да ли

²¹ Уп.: "the most inveterate of the two boys, who indicated with an '*aké*' the pocket whence additional paras might be expected to issue." (MacRitchie 1891: 30).

²² Уп.: "He called it first '*Gájikáni*' but quickly corrected it with '*Serbski*', thus showing how truly '*Gájo*' is a 'non-Gypsy' all over Europe." (MacRitchie 1891: 31).

је *Rom* ('Ром'). МекРичи још напомиње да му се овај човек обраћао у другом лицу јединине (што није било случај са другим саговорницима).²³ Овај фрагмент разговора уверио је МекРичија да је знање италијанског језика потребно за лакше споразумевање са Ромима („јер је италијански тако раширен на Леванту“). Додатни аргумент за наводни „италијански“ утицај била је ромска потврдна партикула *si* ('да') коју је чуо још првог дана боравка у Београду, в. [4].

Може се претпоставити да је питање које је МекРичи чуо заправо гласило: *Tu san Englez?*, а да га је овај, не знајући српски, схватио као шпански (*Inglés*) или италијски (*Inglese*) назив за 'Енглеза'.

[17]. Овај човек је био отац окупљене деце из насеља: *dui murúsh, dui jiuвли* ('два мушка, два женска'), а видевши МекРичијево интересовање за децу запито га је: *Nei tu romi?* Уз овај пример ромског говора, МекРичи напомиње да је управо тако чуо, а да би било логичније *romado*. МекРичи очигледно полази од енглеског ромског у коме *romado* значи 'ожењен, у браку'. Може се претпоставити да га је човек заправо питао 'да ли има жену' (а не да ли је 'ожењен'). И овај пример показује да београдски Роми ипак не персирају доследно МекРичију како он то тврди у претходној секвенци [16]. На поласку МекРичи даје деци новчиће, а њихов отац каже најмлађем детету: *Tchümidav!* ('Пољуби'). Дете је потрчало и пољубило му руку.

Општеромска лексема која означава 'мушко', варијанта *murúsh* потврђена је код босанских Гурбета (Boretzky/Igla 1994 s.v. *mruš*). И Ухлик пописује различите варијанте (*murš, muruš, mruš, muš*), али се на основу њих не могу успоставити ареали употребе (Uhlik 1983 s.v. *mužjak*).

МекРичијево бележење *jiuvli* одговарало би северновлашком *žuvli* 'жена', док би балканска и гурбетска форма биле: *džuvli* (Boretzky/Igla 1994 s.v.). Стојан Новаковић у Београду бележи: *džuli* (Miklosich 1877: 47).

Ромски глагол *čumidel* 'пољубити' код МекРичија је овај презент употребљен у функцији императива: *Tchümidav!* Ова варијанта би одговарала влашким говорима (уп. Boretzky/Igla 1994 s.v.).

[18]. Лутајући ноћу Београдом МекРичи поново среће једног Рома музичара и пита га за неку кафану. Уместо одговора Ром му тражи новац: *Deh mi yek dinar!* ('Дај ми један динар!'). Исту формулу тражења новца МекРичи је већ чуо у Београду, в. [3]; имајући у виду околности сусрета лако је могуће да је формула заправо била изговорена на српском језику (на пример: **Дај ми је'н динар*).

²³ Уп.: "This man, I noticed, always addressed me in a second person singular, which is not an invariable practice with others" (MacRitchie 1891: 31).

Императив глагола *del* 'дати' гласи *de*, нејасно је зашто МекРичи пише: *deh*. Осим броја 'један' (*yek*, савременим правописом: *jekh*), МекРичи је узгредно забележио и бројеве 'два' (*dui*, савременим правописом: *duj*), 'пет' (*pansh*, савременим правописом, гурбетски: *panđž*, арлијски *panč*, в. Boretzky/Igla 1994 s.v. *panđž*), 'десет' (*desh*, савременим правописом *deš*). (в. још [3], [14], [20]). Ова четири броја Стојан Новаковић је у Београду записао на следећи начин: *jek*, *dui*, *pāč*, *deš* (Miklosich 1877: 49). Управо забележена форма броја 'пет' може да укаже на северновлашке говоре, МекРичи иначе ромско *č/čh* пише *tsh* (нпр. *Atsh*, *Tchūmidav*).

[19]. После описа изгледа и различитих ситуација у којима је видео Роме на београдским улицама, МекРичи помиње инцидент са две младе Ромкиње од којих се једна случајно оклизнула и пала, затим опрала руке у блатњавој води поред пута; две сестре су потом наставиле да говоре међусобно ромски. МекРичи им се обратио питањем: *Románes?* ('Ромски?') на које је старија девојка одговорила: *Jánav*. ('Знам'). Што је био исправан одговор на подразумевано питање *Jānen?* ('Знаете?'), ипак, МекРичи бележи свој утисак да „дунавски Роми“ често користе *Jánav* ('Знам') за афирмацију контекста,²⁴ скоро као синоним за потврдно *Uvá* ('да'), в. [10]. И овог пута је упадљиво МекРичијево интересовање за прагматику ромских говора и посебно ромске потврдне партикуле.

У питању је северновлашка форма глагола 'знати': *Jānen?* / *Jánav* (Boretzky/Igla 1994 s.v.), док је Стојан Новаковић забележио јужновлашку форму: *džan*, са парадигмом у презенту *džaná* 'знам', *džanés* 'знаш'; у претериту: *džanglém*, *djamlém* 'знао сам' (Miklosich 1877: 47).

Важно МекРичијево социолингвистичко запажање тиче се разлике у језичком понашању Рома у Србији у односу на Роме у Енглеској: енглески Роми чешће користе енглески језик у међусобној комуникацији, а ако ипак користе ромски онда је то у пола гласа, шапатам (енг. *undertone*) ако у близини има нерома. У Србији се ромски језик не говори кришом.

[20]. Старија девојка је одговорила на неколико МекРичијевих питања (која се у репортажи експлицитно не наводе), и наставила мољакањем за новац или хлеб: *Deh mi desh para! Deh mi yek tarno!* ('Дај ми десет пара! Дај ми један хлеб!'). Уз ову другу реченицу МекРичи даје додатно објашњење: и дечаки које је прве срео (в. [3]) више пута су од њега тражили *tarno* ('хлеб'), али су му тек ове девојчице објасниле да новчић од десет пара има назив *tarno*. МекРичи

²⁴ Оваква афирмација контекста и садржаја уобичајена је у српском разговорном језику, уп. потврдно: *Знам, знам*.

једној девојчици на поласку даје *dui marné* ('два хлеба'), а девојчица га благосиља на ромском језику.²⁵ Друга девојчица трчи за њим и виче на српском језику: *Gos'podin! Gos'podin!* што њена сестра објашњава овако: *Mangéla desh para!* ('Желела би десет пара').

Облик *marno* је гурбетски (јужновлашки), лејашки (северновлашки) било би: *manro*, а арлијски (балкански ромски) *maro*, в. Boretzky/Igla 1994 s.v. *manró*, Ćirković/Mirić 2017 s.v. *marrnó*). У овом примеру готово је сигурно да МекРичи није био под утицајем свог знања говора британских Рома код којих је назив за 'хлеб' *maro* (cf. Romlex). МекРичи касније записује други облик за исту лексему (*manro*) в. [28].

Гурбетски речник Ćirković/Mirić 2017 s.v. *mangel*, *mandjel* потврђује исти глаголски облик за који би се из контекста могло претпоставити да има значење потенцијала (а форму аналитичког футура). Без дијалектолошког описа ромских гурбетских говора ово питање не може бити решено. Остаје и даље отворено питање да ли је МекРичи правилно забележио ову ромску секвенцу (очекивани облик у презенту био би: **mangel*).

[21]. Разговор са девојчицама на улици се даље наставља, али уз тешкоће „онолико колико је то дозвољавао њихов брзи ромски“. Девојчице му саопштавају своја имена, где станују и да би њихова тетка (*bibi* – 'тетка') могла да му каже више на ромском језику, ако је МекРичи потражи – *roden* ('тражите/траже').²⁶ Овим језичким подацима завршава се МекРичијева документација ромског разговорног језика у Београду.

[22]. Језичка документација „српских Рома“ (енг. *Servian Gypsies*) наставља се у Земуну, граду који се у то време налази у Аустроугарској али је већ повезан железницом са Београдом. Будући да МекРичи не помиње начин на који је стигао у Земун, тешко је рећи у ком се делу данашњег Земуна кретао. Од могућих географских оријентира МекРичи помиње *Zigeunerberg*, брдо изнад Земуна на коме живе искључиво нероми (*gajé*) поред кога пролази. На степеницама које воде ка врху брда седе просјаци, али они су такође *gajé* (нероми).²⁷

²⁵ Текст овог ромског благослова ипак није наведен: “before we parted she got *dui marné*, which called forth a fluent benediction in Romani” (MacRitchie 1891: 33).

²⁶ Девојчице су вероватно употребиле друго лице множине презента глагола *rodel* 'тражити' (*'да је тражите'), уп.: “They told me their names, and where they lived, and said that if I would come and see (*roden*) their ant, she would furnish me with all the Romanes I wanted. (...) the two wended their way homeward to tell their adventure to the aforesaid *bibi*.” (MacRitchie 1891: 33).

²⁷ У основном тексту путописа на овом месту стоји: „*gaujo* mendicants“ у напомени испод текста пише: “the beggars referred to are also *gajé*”. (MacRitchie 1891: 34). Исти облик (*gaujo*) МекРичи понавља нешто касније када помиње радознале пролазници-

Већ на самом доласку у Земун МекРичи види неколицину Рома „номадског типа“ у којима препознаје „мађарске Роме са слика“. Осим „веома тамне коже“, имали су дугачку косу на локне, високе чизме, „орловске црте лица“, необично дугачке штапове дужине око шест стопа. МекРичију су се ови Роми учинили „сасвим мађарски“, а не „српски“ и зато нису ушли у оквире овог његовог чланка. Нешто касније у Земуну среће један пар Рома: мушкарац је стајао наслоњен на кућу и пушио дугачку лулу. И он је има дугачку косу и одело мађарских Рома, али му кожа „није била упадљива“, био је прави Ром, говорио је ромски језик, живео ромским начином живота и био Ром по рођењу. Жена која је стајала уз њега, била је, МекРичијевој оцени, „савршена Ромкиња“, која је личила на „младу и лепу“ Мег Мерилис (*Meg Merrilies*).²⁸ На глави је имала мараму, велика платнена торба (*manging-guno* 'торба са робом'), висила јој је на левом рамену, била је боса.

Можда је први део сложенице *mangin* 'имовина, роба', али је могућа и нека изведеница од глагола *mangel* 'просити'; а други део је општеромско *gono, guno* 'торба' (Boretzky/Igla 1994 s.vv. *mangin, mangel; gonó*). Овај назив МекРичи је вероватно чуо до своје саговорнице у Земуну, мада то нигде у тексту експлицитно не помиње.

[23]. На МекРичијево питање мушкарцу чиме се бави, одговор је био – да је трговац коњима, односно лаконски: *gras* 'коњ'.²⁹

У лингвистичком коментару испод основног текста стоји напомена да је форма *gras* 'коси падеж', јер је његов саговорник касније користио само: *gra*. Овај коментар би указивао на ромске гурбетске говоре у којима је номинатив *gra* (Boretzky/Igla 1994 s.v. *grast*; Ćirković/Mirić 2017 s.v. *gra(st)*). МекРичи ову лексему посебно наводи у списку њему занимљивих ромских речи [28].

МекРичи у напомени испод текста на стр. 35 сматра да је говор Рома у Земуну исти као и говор који је слушао у Београду, уз социолингвистички коментар да брачни пар Рома са којима је разговарао у Земуну те 1890. године, осим ромског говори још немачки и српски, а

ке који га гледају док седи са Ромима у дворишту: “Now and then an inquisitive *gaujo* face would show itself at the gateway” (MacRitchie 1891: 36).

²⁸ Мег Мерилис је јунакиња чувене поеме Џона Китса (1795–1821) настале на трагу романа Валтера Скота „Гај Манеринг“ (1815), описана је као дивља Ромкиња која прориче судбину.

²⁹ Уп.: “The man, in answer to a question of mine, said that he was a horse-dealer. (‘Gras’ was his laconic reply.)” (MacRitchie 1891: 34).

вероватно и мађарски језик што је сасвим очекивано имајући у виду аустроугарску управу тога времена.

[24]. Разговор се наставља са женом коју МекРичи пита „*Mangén?*“ (‘Просите?!/Тражите’), а она му одговара: „*Būt!*“ (‘Много’) и одмах узвраћа питањем: „*Sā keren būt?*“ (‘Сви много траже?’).

Значење овог дела дијалога остаје нејасно јер је логично да је МекРичи имао у виду значење које глагол *mangel* има код британских Рома (‘просити’). Непалатализована форма *keren* (глагола *kerel*), а не евентуално *cerel указује да саговорница у Земуну користи неки северновлашки ромски говор, а не јужновлашки, гурбетски. Тешко је претпоставити да је још крајем 19. века у аустроугарском Земуну било Арлија или говорника других балканских ромских говора, као што их има данас.

[25]. Ходајући са ово двоје Рома по Земуну стигли су до мале куће испред које је мушкарац рекао „*Beshav*“ (‘Ја овде живим’). Унутра је била мала продавница вина у којој је седела девојка са бебом у наручју. Управо је жена са којом је МекРичи дошао била мајка тог мушког детета („*rakloro*“).

Rakhlo ‘дечак не-Ром’ (Ćirković/Mirić 2017: s.v., а овако и Kaĵtazi s.v. *rah(h)lo* ‘неромски момак’), *raklorro* ‘дечак’ (Uhlik). Додатна семантичка објашњења даје речник Boretzky/Igla 1994 s.v. *raklo*, будући да ова ромска лексема у ромским говорима западног Балкана има и значење ‘син’, а може да означи неки други степен сродства.

[26]. Сели су у башту, попили две флаше црвеног вина (*lollo mol*) и наздрављали (*sasto*).³⁰ На крају је жена понудила МекРичију да му гледа у карте – што је он одбио, али је прихватио да му гата уз помоћ посебног воштаног амулета. Жена је гатање пратила бајањем (енг. *chanted rhymes* и *muttered charms*) што је МекРичија подсетило на фолклорне записе Хенрика Влислоцког. Делови изговореног бајања били су на немачком, а нешто је вероватно било и на ромском, колико је МекРичи могао да разуме, будући да је све било изговорено шапатом.³¹

Поново остаје отворено питање рода именице ‘вино’ (*mol*), будући да је у питању женски род и да би синтагма ‘црвено вино’ требало да гласи (гурбетски) *loli mol (Ćirković/Mirić 2017: s.v. *mol*). Формула за наздрављање уз вино (*sasto*) вероватно је тачно забележена, мада је очекивана фор-

³⁰ Уп.: “So we drank *sasto* to each other” (MacRitchie 1891: 35).

³¹ МекРичи детаљно описује начин бајања као и трик нестанка новчанице од једног динара, а затим и папирне форинте испод марамице који је извела његова домаћица.

мула благослова *sasto džuvdo* ('Жив и здрав!'), уп. Uhlik 1983 s.v. *zdravo*, Boretzky/Igla 1994 s.v. *sastó*.

[27]. На растанку је поздрав гласио: „*Atsh Dev'la!*“ ('Остај с Богом').

Императив глагола *ačhel* гласи (гурбетски) *ačh*, проблем је у целој формули која би у инструменталу требало да гласи **Ačh Devlesa!* Облик који је забележио МакРичи био би вокатив именице *Del* ('Бог'), а користи се у (гурбетској) формули *Arakh Devla!* ('Сачувај Боже'), уп. Ćirković/Mirić 2017 s.v. (*a*)*rakhel*.

[28]. МекРичи при крају путописа додаје и једну екстензивну напомену (MacRitchie 1891: 35) у којој анализира поједине лексеме из говора „српских“ Рома које су му се учиниле необичне.³² Овако посебно анализирани лексеме биће у наставку представљене у форми малог речника, али и даље редоследом којим их наводи МекРичи у свом путопису:

shishiri 'капа, фес'.

Ову лексему МекРичи није нашао у њему расположивим речницима (а чуо је и скоро синонимну лексему *stāādyi* 'шешир' *stadi), претпоставља да ова два термина нису синоними већ да означавају различите реалије. У складу са филологијом свог времена покушао је да јој нађе неку староиндијску етимологију и није помишљао на локалну позјамљеницу из српског језика. Иако је у питању позјамљеница, наводи је и речник Boretzky/Igla 1994, s.v. *šeširi*. МекРичијева потврда указује на чињеницу да је у говоре Рома ова лексема била адаптирана још крајем 19. века (мада је Ухликов речник не бележи у одредницама *kapa, fes, šešir*).

vūn'ye 'нокат'.

Такође реч коју МекРичи није нашао у њему доступним речницима, претпоставља да је можда у питању врх прста, мада су му Роми од којих је чуо реч јасно показали на нокат. У питању је ромска позјамљеница из румунског језика, још један у низу доказа да је МекРичи имао контакте са влашким ромским говорима. Boretzky/Igla 1994, s.v. *úngija* и Ухликов речник ову лексему бележе у неколико фонетских варијаната, са и без иницијалног *v*- Стојан Новаковић је у Београду забележио: *vúndjija* (Miklosich 1877: 49).

³² МекРичи не бележи контекст у коме је чуо ове одвојене лексеме, што може бити и у Београду и Земуну: "In talking with the Servian Gypsies I found, of course, that their language was that of Gypsies everywhere. But I noticed few words that seemed to me worthy of remark." (MacRitchie 1891: 35).

kowanž 'наковањ'.

Овај термин је потврђен у гурбетским и лејашким говорима (јужно и северновлашким, Boretzky/Igla 1994 s.v. *kovanica*, варијанта *kovánca*, најближа МекРичијевој потврди, била би лејашка, северновлашка). Уобичајени арлијски термин за 'наковањ' је иначе *amoni*, потврђен у разним фонетским варијантама источној и јужној Србији још у старим етнографским изворима 19. века (Сикимић 2017: 34).

pishot 'мех'.

Општеромски термин (Boretzky/Igla 1994 s.v. *pišót*, Сикимић 2017: 34), постоји и синонимни термин (Boretzky/Igla 1994 s.v.v. *phurdini*, *phurdinó*), али за сада није јасно у којим ромским говорима. И овај термин припада терминологији ковачког заната. Остаје нејасно од кога су добијена ова два ковачка термина ('мех' и 'наковањ') будући да МекРичи не помиње сусрете са београдским или земунским ковачима.

kásom 'колико'.

Ову лексему МекРичи илуструје примерима: *Kásom bersh se tute?* 'Колико имаш година?' *Kásom cha'w'ore se tute?* 'Колико имаш деце?' *Kásom mol?* 'Колико (кошта) вино?', са паралелом коју је забележио Паспати. Последњи пример (*Kásom mol?* 'Колико (кошта) вино?') могао би се превести и као 'Колико кошта (вино)?' Изоглоса распрострања упитног прилога *kazom*, *kozom* на територији данашње Румуније могла би евентуално да укаже на порекло Рома које је МекРичи срео у Београду (данас тај ареал обухвата јужну Румунију, уп. Matras 2013: 228, карта 23). У примерима је нејасно зашто јер употребљен локатив (*tute*), као што је нејасна и форма копуле уместо очекиване **si tu(t)*.

kor 'врат' са додатним појашњењем да је у питању 'спољна, предња страна врата', уз даља разматрања значења ове речи у другим ромским говорима ('врат' или 'грло').

У питању је влашки ромски термин *korr*, балкански ромски говори имају синонимни термин *men* (Boretzky/Igla 1994 s.v.v. *koř*, *men*).

vūrdon 'кола'.

Према Boretzky/Igla 1994 s.v. *vordon*, МекРичијева варијанта (*vurdon*) припада северновлашким говорима, док би *vordon* било јужновлашко (гурбетско). Новаковић је 1873. у Београду забележио форму без иницијалног v-: *órdomo* (Miklosich 1877: 48).

tyeda 'ципела' или 'чизма'.

За ову лексему МекРичи не може да нађе објашњење; може се претпоставити да је погрешно забележио неку од варијаната лексеме *kherj*, *čerj*, *čerhaj* у значењу 'чизма' (Boretzky/Igla 1994 s.v.; овако и у Ухликовом речнику у одредници *čizma*). Ромски називи за 'ципелу' тешко могу бити пароними са МекРичијевим записом (*punrrali/prnali*, *miniја/meniја*, *trihaja/tiráx*, уп. Boretzky/Igla 1994 s.v.v. и Ухликову одредницу *cipela*).

angrusti 'прстен'.

МекРичи ову лексему налази већ потврђену у својој ромолошкој литератури и само размишља о могућој етимологији. Општепотврђена је форма *angrustí*, управо онако како је забележио МекРичи, мада се ова лексема јавља у бројним фонетским варијантама у разним ромским говорима у региону (Boretzky/Igla 1994 s.v.).

kochak' (ch=tch) 'дугме'.

Лексема *kočák* позната је у влашким ромским говорима (према Boretzky/Igla 1994 s.v. има је и у лејашким и у гурбетским говорима).

tchicken 'маст', 'сало', које се изговара једнако као и енглеско *chicken*, а које још у МекРичијево време потврђују и други ромолози.

Форма *čiken* је северновлашка (лејашка), док би палатализовано *čičen* било јужновлашко (гурбетско).

schaχ 'купус' (*šax).

У питању је општеромски термин.

tei везник 'и' са потврдом у примеру: *mas tei manro* 'месо и хлеб'.

Форма везника 'и' – *thaj/the* зависи од рода именице која следи, у МекРичијевом примеру употребљен је исправно будући да је именица *manro* 'хлеб' мушког рода. МекРичи, међутим, не региструје једнако фреквентну варијанту истог везника – *thaj*.

Посебан проблем представља форма *manro* будући да се не поклапа са примером наведеним у [20], где стоји *marno*. У овом примеру наведена форма *manro* са своје стране карактеристична је за северновлашке говоре. *gra*, *gras* 'коњ'.

МекРичи је чуо у обе форме, па зато очигледно није сигуран у облик номинатива, осим тога један Ром је форму *gras* користио као узвик у нејасном значењу (карта 47 у Boretzky 2003 показује да је до редукције *-st* у: *gra(st)/va(st)* дошло управо у влашким говорима у Србији). Лексема се у форми *gras* јавља у разговору са Ромом у Земуну [23], а овако је и Стојан Новаковић потврђује у својим бележењима ромског говора града Београда (Miklosich 1877: 48).

baḥ 'срећа' (**bax(t)*) илустровано примером: *latchi baḥ* 'добра срећа' (са напоменом да се чује без очекиваног финалног *-t*).

Придев *latchi* (*laći) 'добра' употребљен је исправно, у складу са женским родом именице.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Кога је све заиста срео Дејвид МекРичи у априлу 1890. године на улицама Београда и Земуну остаће, после лингвистичке анализе његових бележака – нејасно. Могуће је да су Роми са којима је био у контакту говорили различите ромске говоре, као што је то у овом граду случај и данас. Могуће је и да ненавикнут на лингвистичка теренска истраживања није добро забележио све оно што је на терену чуо, а могуће је и да су му се неке грешке поткрале касније у штами. Неспорно је ипак да је објавио сасвим релевантан ромски лексички фонд уз узгредна драгоцену прагмалингвистичка запажања. Чак и летимично поређење МекРичијевих бележења ромског говора Београда и Земуну из 1890. са бележењима Стојана Новаковића из 1873. показује знатна одступања која сведоче да су два истраживача имала сусрете са различитим групама Рома у истом граду. МекРичи је вероватно имао сусрете са говорницима неких од северновлашких ромских говора, док је Стојан Новаковић, само двадесет година раније, своје речи бележио од Рома који су говорили јужновлашким, односно гурбетским говорима. Будући да су носиоци влашких ромских говора мобилна популација, реконструкција ареала њихових говора у Србији крајем 19. века практично није могућа, посебно не поређењем са данашњим стањем. У овом смислу је илустративно поређење са стањем у околини Књажевца из исте 1873. године, где су, као и данас, на истом простору боравили и носиоци балканских и носиоци влашких ромских говора (уп. Сикимић 2017).

Лингвистички путопис Дејвида МекРичија објављен у часопису *JGLS* мора се сагледавати у времену у коме је настао, он је верни одраз стања у светској ромологији краја 19. и почетка 20. века. Сви узгредни

коментари које МекРичи бележи о физичком изгледу београдских Рома из савременог угла заштите људских права били би оцењени као – расистички. Без обзира на ту чињеницу, његов путопис представља незаобилазан извор за историју ромологије у Србији, а посебно за историјат истраживања језика Рома са територије данашње Србије који одликују дисконтинуитет и дугачки временски периоди научног затишја. Анализираном опису говора „српских Рома“ Дејвида МекРичија претходе дела Франца Миклошича, а следе, поново после велике паузе, етнографски описи са узорцима говора Тихомира Ђорђевића (Gjorgjevic 1903–1906), да би тек средином 20. века настале ромолошке лингвистичке студије у правом смислу речи филолога Радета Ухлика, које се, опет, само малим делом базирају на грађи из Србије.

Листа ромолога који су своје студије о Ромима из Србије и Југославије објављивали на страницама часописа *JGLS* – а који данас наставља рад под именом *Romani Studies* – није велика, уз Тихомира Ђорђевића и Радета Ухлика ту су још у међуратном периоду лекар Александар Петровић (члан Удружења од 1934)³³, у другој половини 20. века етнолог Татомир Вукановић, а у новије време антрополози Сања Златановић и Анамарија Сореску Маринковић. Ромима западног Балкана још почетком 20. века бавили су се Исидор Коперницки, Фридрих Краус, Јелица Беловић Бернадзиковска, Мери Дарам, а у овај низ истраживача неопходно је додати и имена Ежена Питара и Виктора Лебцелтера који су на југословенским и српским Ромима обављали истраживања из домена физичке антропологије. Историја истраживања Рома у Србији тек треба да буде написана.

ЛИТЕРАТУРА

- Ацковић, Драгољуб. *Роми у Београду. Историја традиција и култура Рома у Београду од насељавања до краја 20. века*, Београд: Rominterpress, 2009.
- Вуксановић Мацура, Злата; Мацура, Владимир. „Историја чубурских ромских енклава“, *Годишњак града Београда LXI–LXII*, 2014–2015, 157–186.
- Жугић, Радмила. „Брок као истраживач говора ’најјужније Србије’“, *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност* (Р. Жугић, ур.), Лесковац – Врање: Лесковачки културни центар, Педагошки факултет у Врању, 2016, 19–25.
- Марковић, Јордана. „Странци у српској дијалектологији између свемоћи и немоћи“, *Други о Србима Срби о другима* (Д. Поповић Срдановић, ур.), Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 2012, 121–129.

³³ Ромолошки радови Александра Петровића, објављивани на енглеском језику у међуратном периоду на станицама часописа *JGLS*, још увек нису преведени на српски језик.

- Марковић, Јордана. „Олаф Брок у светлу српске дијалектологије“, *Путевима српских идиома. Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана* (М. Ковачевић, В. Поломац, ур.), Крагујевац: ФИЛУМ, 2015, 103–114.
- Сикимић, Биљана. „Ибарски Колашин између традиције и свакодневице“, *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборник 1, Језик и народна традиција* (С. Милорадовић, ур.), Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010, 275–289.
- Сикимић, Биљана. „Београд као другост“, *Свеске* 105, Панчево, 2012, 55–69.
- Сикимић, Биљана. „Франц Миклошич и ромологија“, *Зборник у част двестоте годишњице рођења Франца Миклошича* (Ј. Грковић-Мејдор, А. Лома, ур.), Београд: САНУ, Посебна издања 674, 2013, 435–454.
- Сикимић, Биљана. *Миклошичева збирка речи „Из Тимока“*, Књажевац: Народна библиотека „Његош“, 2017.
- Acton, Thomas. “Authenticity, expertise, scholarship and politics: conflicting golas in Romani Studies”, 1998. http://www.gypsy-traveller.org/pdfs/acton_article.pdf
- Boretzky, Norbert. *Bugurdži: deskriptiver und historischer Abriss eines Romani-Dialekts*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1993.
- Boretzky, Norbert, Iгла, Birgit. *Wörterbuch Romani – Deutsch – Englisch für den südosteuropäischen Raum*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1994.
- Boretzky, Norbert. “South Balkan II as a Romani dialect branch: Bugurdži, Drindari, and Kalajdži”, *Romani Studies* 5, Vol. 10/2, 2000, 105–183.
- Boretzky, Norbert. *Die Vlach-Dialekte des Romani. Strukturan – Sprachgeschichte – Verwandtschaftsverhältnisse – Dialektkarten*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003.
- Borrow, George. *Romano lavo-lil, word book of the Romany or, English Gypsy language*, London: Murray, 1874.
- Bright, Richard. *Travels from Vienna through Lower Hungary*, Edinburgh: A Constable and Co, 1818.
- Crowe, David M. *A history of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, New York: Palgrave Macmillan, 2007².
- Ćirković, Svetlana, Mirić, Mirjana. *Romsko-srpski rečnik knjaževačkog gurbetskog govora*, Knjaževac: Narodna biblioteka „Његош“, 2017.
- Davies, Sacha E. “Competitive civilizing missions: Hugarian Germans, modernization, and ethnographic descriptions of Zigeuner before World War I”, *Central European history* 50/1, 2017, 6–33.
- Durham, Mary Edith. “Balkan Gypsies”, *Journal of Gypsy Lore Society* n.s. IV/1, 1910, 66–70.
- Gilliat-Smith, Bernard. “Russian Gypsies in Lithuania”, *Journal of Gypsy Lore Society* n.s. III/2, 1908, 154–155.
- Gjorgjević, Tihomir. „Die Zigeuner in Serbien I–II“, *Mitteilungen zur Zigeunerkunde, Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* VIII, 1903–1906, VII–80; 1–134.
- Hancock, Ian. “George Borrow’s Romani”, *The Typology and Dialectology of Romani* (Matras, Y., Bakker, P., Kyuchukov, H., eds), Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1998, 199–214.
- Herrmann, Anton. “Hungarian and Walachian Gypsy rhymes”, *Journal of Gypsy Lore Society* III/1, 1891, 22.

- Herrmann, Anton, MacRitchie, David. "Two Gypsy songs from Neu Pest", *Journal of Gypsy Lore Society* III/2, 1891, 105.
- Hooper, Katharine. "The Gypsy Collections at Liverpool", *Images and Counter-Images of 'Gypsies'/Romanies in European Cultures* (Saul, N., Tebbutt, S. eds.), Liverpool: Liverpool University Press, 2005, 21–30.
- Ješina, Josef P. *Románi Čib, oder die Zigeunersprache*, Leipzig: List & Francke, 1886.
- Kajtazi, Veljko. *Romano-kroacijako thaj kroacijako-romani alvari*. Zagreb: Odjel za orijentalistiku Hrvatskog filološkog društva i „Kali Sara”, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, 2008.
- Lee, Ken. "Orientalism and Gypsylorism," *Social Analysis* 44/2, 2000, 129–156.
- Lee, Ken. "Belated Travelling Theory, Contemporary Wild Praxis: A Romani Perspective on the Practical Politics of the Open End, The Role of Romanies", *Images and Counter-Images of 'Gypsies'/Romanies in European Cultures* (Saul, N., Tebbutt, S. eds.), Liverpool: Liverpool University Press, 2005, 31–49.
- MacLeod, William. "A new world Gypsy camp", *Journal of Gypsy Lore Society* III/2, 1909, 81–88.
- MacRitchie, David. *Accounts of the Gypsies of India*, Delhi: New Society Publications, 1886.
- MacRitchie, David. "A glance at Servian Gypsies", *Journal of Gypsy Lore Society* III/1, 1891, 27–38.
- MacRitchie, David. *Scottish Gypsies under the Stewarts*, Edinburgh: D. Douglas, 1894.
- MacRitchie, David. "Shelta, the Cairds' Language", *Transactions of the Gaelic Society of Inverness* 24, 1904, 429–468.
- MacRitchie, David. "Servian Gypsies in Scotland", *Journal of Gypsy Lore Society* 2/3 n.s., 1908, 280–281.
- Matras, Yaron. "Who are the 'Gypsylorists'?", 2005. <http://languagecontact.humanities.manchester.ac.uk/YM/downloads/whoarethegypsylorists.pdf>
- Matras, Yaron. *Romani in Britain. The Afterlife of a Language*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.
- Matras, Yaron. "Mapping the Romani dialects of Romania", *Romani Studies* 5, 23/2, 2013, 199–243.
- Mayall, Davied. *Gypsy Identities 1500–2000. From Egipcyans and Moon-men to the Ethnic Romany*, London: Routledge, 2004.
- Mijatovich, Chedomile. *Memoirs of a Balkan Diplomatist*, London et al.: Cassell and Company, 1917.
- Miklosich, Franz. *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas* I–XII, Wien: Karl Gerold's Sohn, 1872–1880.
- Paspati, Alexander, G. *Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*, Constantinople: Imprimerie Antoine Koroméla, 1870.
- Pătruț, Iulia-Karin. "Wlislocki's Transilvanian 'Gypsies' and the discourses on Aryanism around 1900", *Romani Studies* 17/2, 2007, 205–246.
- Romlex Lexical Database – dostupno na: romani.uni-graz.at/romlex/lex.xml
- Sampson, Anthony. "John Sampson and Romani Studies in Liverpool", *Images and Counter-Images of 'Gypsies'/Romanies in European Cultures* (Saul, N., Tebbutt, S. eds.), Liverpool: Liverpool University Press, 2005, 15–20.
- Simson, Walter. *History of the Gypsies: with specimens of the Gypsy language*, London: Sampson, Low, Son and Marston, 1866.

- Smart, Bath Charles, Crofton, Henry Thomas. *The dialect of English Gypsies*. Second edition, London: Asher and Co, 1875.
- Uhlik, Rade. *Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik*. Sarajevo: „Svjetlost”, OOUR Izdavačka djelatnost, 1983.
- Willems, Will. *In search of the true Gypsy. From Enlightenment to Final Solution*, London and New York: Routledge, 1997.
- Wislocki, Heinrich von. *Die Sprache der Transsilvanischen Zigeuner. Grammatik. Wörterbuch*, Leipzig: W. Friedrich, 1884.

Biljana Sikimić

ON BELGRADE ROMA VERNACULAR
AT THE END OF 19th CENTURY. DAVID MACRITCHIE

S u m m a r y

The paper analyzes lexical data on Roma vernaculars in the city of Belgrade and Zemun recorded in 1890 and published in 1891 in English in the *Journal of Gypsy Lore Society* in the form of travelogue prose by the distinguished British Romologist and folklorist David MacRitchie. Lexical data, in this paper analyzed from the perspective of historical dialectology, showed that MacRitchie in Belgrade had accidental contacts with Roma speakers of different dialects (Balkan and Northern Vlach), but not with speakers of the Southern Vlach dialect already recorded in Belgrade in 1873 by Stojan Novaković. David MacRitchie, in line with the Romani Studies of his time, was convinced he was recording a speech of “Servian Gypsies”.

Key words: Romani, Belgrade, lexicology, history of the science, Romani vernaculars, linguistic geography